

Світлана ЛЯСКОВСЬКА

доктор історичних наук, доцент

Національна академія Служби безпеки України
(Київ, Україна)ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1394-6394>Електронна пошта: svlask@ukr.net

**«МАЙБУТНЯ ВІЙНА ЗАЖАДАЄ НЕ ІМПРОВІЗАЦІЇ,
А ЗАВЧАСНОЇ ПІДГОТОВКИ...»:
РЕФОРМУВАННЯ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В 1920-ТІ РОКИ
ОЧИМА ВІЙСЬКОВИХ АНАЛІТИКІВ БІЛОЇ ЕМІГРАЦІЇ**

У статті аналізується стан Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) після її реформування в середині 20-х років ХХ ст. через призму військових аналітиків білої еміграції, а саме на підставі оглядів, що зберігаються у фондах так званого Празького архіву. Використання цих історичних джерел доповнює інформацію про радянські збройні сили, їх комплектування, озброєння, підготовку офіцерських кадрів, взаємини в середині вищого командування, а також особливості проведення різних аспектів радянської політики, зокрема українізації у військовому середовищі. Унікальність запропонованих для розгляду архівних матеріалів дасть змогу критичніше підійти до проблеми дослідження стану радянських збройних сил, оскільки їх аналізують потенційні противники радянської влади. Вивчення цих документів також дає можливість скласти уявлення про ефективність діяльності розвідувальних структур білоемігрантських організацій, ступінь їх проникнення до радянських військових інституцій.

Ключові слова: біла еміграція, закордонні військові організації, Червона армія, комплектування, тилове ополчення, політичний склад.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини 20-х років ХХ ст., тема проведеної реформи Червоної армії (ЧА) була однією з ключових у військовому будівництві радянських збройних сил. Ефективність нововведень та їх вплив на боєздатність армії цікавила не лише політиків і військових спеціалістів у середині держави, а й опонентів радянської влади, її потенційних противників у можливому військовому протистоянні, а саме — військових аналітиків білої еміграції. Вони досить детально були обізнані з сутністю проведених реформ, і мали власне бачення як на самі реформи, так і на стан армії після реформ, звертаючи увагу на весь спектр проблем військового будівництва — від комплектування та озброєння до рівня загальної і військової підготовки офіцерів і рядового складу та морально-політичного стану як армії у цілому, так і окремих категорій військовослужбовців.

З початком війни Росії проти України у 2014 р., особливо широкомасштабного вторгнення російських військ у 2022 р., тема аналізу армії противника набула нового виміру. Історичний вимір дослідження цієї проблеми, передусім критична

оцінка армії з боку противників, дає можливість оцінити загальні підходи до військового будівництва в рф, побачити різні аспекти стану сучасної армії.

Мета статті полягає в аналізі реформованих радянських збройних сил очима російського військового закордоння, що є важливою складовою об'єктивного їх вивчення, оскільки дає змогу розглянути їх через призму не лише радянських джерел, а й їх потенційних противників у ймовірному військовому протистоянні.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема реформування Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) в 20-х роках ХХ ст. знаходила висвітлення в узагальнюючих працях (Якимович, Б., 1996. 360 с.; Кузьмук, О.І. (за заг. ред.). 2001, 448 с.) та окремих статтях з військового будівництва радянських збройних сил. Зокрема, національний склад збройних сил і частку українців у підрозділах різних родів військ у 20-х роках ХХ ст. досліджувала Л. Гриневич (Гриневич, Л., 2006, с. 350–364). Питанням українізації Червоної армії присвячена кандидатська дисертація О. Бондарь (Бондарь, О. 1996, 160 с.) та стаття Л. Гриневич (Гриневич, Л.,

2003, с. 149–164). Підготовку червоних командирів в Україні досліджував І. Тичина (Тичина, І. 2014, с. 192–202). У дисертації О.Б. Севериної проаналізовано організаційно-правові засади діяльності підрозділів ЧА в Радянській Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. та розглянуто особливості кадрової політики у збройних силах на території УСРР у 1920-х роках (Северінова, О. 2021, 44 с.). Червона армія в контексті історії оперативного мистецтва у міжвоєнний період розглянута у праці колективу авторів (Сидоров, С. (за заг. ред.) 2018, 60 с.).

Спеціальні розвідки, присвячені реформі середини 20-х рр. ХХ ст., здебільшого належать російським дослідникам (Жарков, В. 2009, с. 192–202).

Незважаючи на те, що цій проблематиці присвячена значна кількість публікацій, погляди на реформування і стан ЧА білої еміграції не знайшли відображення в наукових розвідках. Джерельною базою цієї статті є архівні матеріали так званого Празького архіву, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань та українці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найчисельніші і найвпливовіші емігрантські організації колишніх військовиків Російської імператорської армії (ІРА), які очолювали генерали білого руху* (Союз Російських офіцерів, «Комітет Російського контрреволюційного легіону», «Бойова організація генерала Кутепова», «Російський загальновійськовий союз» (РОВОС) тощо), не полишали думки продовжити боротьбу проти більшовизму. Висловлювання генерала Кутепова: «Не можна чекати смерті більшовизму, треба його знищити» (Шкаренков, Л. 1987, с. 158), — стало основною ідеєю РОВОС у період активізації її боротьби проти СРСР. Одним із напрямів її таємної діяльності стало засилання добровольців на терени СРСР як для організації диверсійно-терористичної діяльності, так і з метою збирання розвідувальної інформації, передусім, про радянські збройні сили, місця їх дислокації, озброєння, настрої тощо. Для фінансування такої роботи існував навіть так званий «Фонд спасіння Росії».

Інтелектуальний потенціал закордонних військових організацій був високим, а проблема дослідження стану радянських збройних сил як

потенційного противника у майбутній боротьбі проти більшовицької Росії була однією з найважливіших для російської діаспори. Саме цю тему військові теоретики досліджували ґрунтовно та всебічно.

Про це свідчать огляди Червоної армії (ЧА) станом на 1 січня 1926 р. і 15 січня 1928 р. та висновки до них, датовані 31 травня 1928 р., 9 березня і 20 квітня 1932 р., що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань та українці у фонді 269 «Колекція документів Український Музей в Празі» (Лясковська, С. 2020, с. 91–102), а також «Огляду Червоної армії на літо 1929 р.», надрукованому за розпорядженням О. Кутепова, екземпляр якого зберігається в Бібліотеці університету Північної Кароліни у м. Чапел-Хілл (США) (Красная армия, 1929) і є у відкритому доступі в мережі Internet.

Усі документи аналізують сутність та наслідки військової реформи, проведеної в середині 20-х рр. ХХ ст. Тоді проводилася реорганізація всієї системи радянських збройних сил та реорганізація військового апарату та політичного управління.

Військові аналітики білої еміграції, маючи величезний як позитивний, так і негативний досвід, передусім, Першої світової і громадянської воєн, намагалися з'ясувати причини, сутність, проблеми та наслідки реформування радянських збройних сил; визначити «слабкі місця» в обороні радянських республік. Тим більше, що серед офіцерів з радянського табору, які займалися безпосереднім реформуванням, були їх колишні товариші по службі, які отримали однакові теоретичні знання у військових навчальних закладах імперії та мали схожий практичний досвід.

Усі огляди та пояснювальні записки до них складені російською мовою, чітко структуровані. Аналізуючи зміни щодо комплектування Червоної армії нижчими чинами, відповідно до Закону про обов'язкову військову службу від 18 вересня 1925 р., аналітики звертають увагу, що в основі ЧА був покладений змішаний кадрово-міліційний принцип. Така система комплектування армії, на думку авторів огляду, була зумовлена необхідністю, навіть у мирні часи, мобілізації не лише ЧА, а й усієї держави. Для цього військову підготовку в обов'язковому порядку мали отримати всі особи військовозобов'язаного віку. Така система давала можливість ще в мирні часи заздалегідь підготувати кадри, які у випадку війни обійняли б посади молодшого офіцерського складу.

* Командування радянських збройних сил розглядало всі військові формування, що були евакуйовані за кордон, як єдині військові сили, об'єднавши їх назвою «біла еміграція».

Аналізуючи цей аспект, автори огляду зверталися до досвіду Росії у часи Першої світової війни. Тоді РІА зіткнулася з проблемою великої кількості осіб призовного віку, які не мали елементарної військової підготовки, а їх навчання відбувалося вже під час воєнних дій. При цьому з фронту відкликали «цінні» інструкторські кадри, а в запасних батальйонах організували малоефективне так зване «спляче» навчання. Враховуючи такий негативний досвід Російської імперії, військові аналітики білої еміграції погоджувалися з підходом радянського керівництва щодо комплектування та надання мінімального обсягу військової підготовки всім військовозобов'язаним призовного віку, навіть якщо при цьому якість підготовки була низькою².

Представляють інтерес і розрахунки авторів огляду щодо чисельності армії. Виходячи з кількості придатних до військової служби (відповідно до призовного віку) в СРСР (800–850 тис. осіб) та враховуючи, що мінімальний термін проходження дійсної служби в ЧА становив 2 роки, автори огляду підрахували, що при загальній військовій повинності чисельність ЧА в мирні часи мала становити близько 1,6–1,7 млн осіб (при чисельності населення СРСР 139 млн осіб). Порівняно з Російською імперією, де при населенні 167 млн осіб у 1914 р. армія нараховувала 1,3 млн бійців, ЧА була досить чисельною, що й визначило нові підходи до її комплектування.

При аналізі ефективності виконання завдань, поставлених перед ЧА, автори огляду звертають увагу, що міліційні (територіальні) дивізії мали майже вдвічі більшу пропускну можливість порівняно з кадровими частинами. Це було надзвичайно важливо, оскільки бюджет, що виділявся в СРСР на армію, був розрахований на утримання близько 562 тис. осіб. При таких фінансових можливостях щорічно поза військовою підготовкою залишалося близько половини осіб, які досягали призовного віку.

Відтак, не виходячи за межі фінансових можливостей, і водночас виконуючи завдання щодо охоплення військовою підготовкою всіх чоловіків призовного віку (19–40 років включно), в ЧА для призовників, які залишилися за межею військової підготовки, було започатковане так зване

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (далі — ЦДАГОУ). Ф. 269. Оп. 1. Спр. 364 (Огляди стану Червоної армії на 1 січня 1926 і 15 січня 1928 р. (маш. прим. російською мовою). Арк. 2.

«навчання поза військовим порядком»³. Водночас аналітики, які складали довідку, звертають увагу на те, що таке навчання було задеклароване, проте реально не проводилося.

Окремо в довідці порушувалося питання «тилового ополчення», до якого входили так звані «нетрудові елементи» чоловічої статі. Автори роз'яснюють, що до цієї категорії зараховували громадян, позбавлених «виборчих прав за судом», а також виселених в адміністративному порядку. У зв'язку з особливим контингентом цих підрозділів, до складу призовних комісій з їх комплектування обов'язково вводився з правом вирішального голосу представник радянських органів держбезпеки — ОДПУ⁴. Остання теза є надзвичайно цікавою, оскільки навіть сучасні дослідження щодо реформування ЧА, визначаючи службу «у поза військовому порядку» як одну з форм військової служби, не пояснюють особливостей процедури комплектування таких підрозділів (Євсєєва, Т. 2018, с. 66).

Отже, на думку авторів огляду, скорочення термінів проходження служби у міліційних (територіальних) частинах за рахунок збільшення термінів у спеціалізованих військах (артилерійських, технічних, морських і повітряних частинах) для оволодіння професійними технічними навичками* (в Європі — це кадрова регулярна армія) й призвели до необхідності комплектування РСЧА на кадрово-міліційній основі. Аналітики вважали, що це було правильним рішенням радянського військового командування, оскільки тривала військова підготовка при максимальному охопленні нею всіх осіб призовного віку була б для СРСР «розкішною»⁵.

Не залишилася поза увагою авторів оглядів інформація й щодо відбору новобранців до різного роду військ. Окрім врахування фізичної підготовки призовників, зверталася увага й на їх «грамот-

³ ЦДАГОУ. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 364 (Огляди стану Червоної армії на 1 січня 1926 і 15 січня 1928 р. (маш. прим. російською мовою). Арк. 5.

⁴ Там само.

* У міжвоєнний період в СРСР домінувала військова доктрина, відповідно до якої у майбутній війні братимуть участь мільйонні армії, що будуть складатися з усіх видів збройних сил (сухопутних військ, авіації, флоту, військ протиповітряної оборони тощо), оснащені найновітнішою зброєю.

⁵ ЦДАГОУ. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 364 (Огляди стану Червоної армії на 1 січня 1926 і 15 січня 1928 р. (маш. прим. російською мовою). Арк. 4.

ність», оскільки при комплектуванні ЧА існували так звані «норми насичення» особами, які вміли читати і писати (були «писемними»), різними соціальними групами: спеціалістами, робітниками тощо. У війська піхоти, артилерії та кавалерії допускалося до 10 % не писемних; у тиллові установи та на склади — до 40 %, хоча фактично не писемні складали від 12 до 20 % призовників. Такий підхід відрізнявся від існуючого в РІА, де вважалося, що «для служби в піхоті підходять усі»⁶.

Важливими для радянського керівництва були й показники щодо партійності особового складу, оскільки це визначало «політичну благонадійність» військових підрозділів. Найсуворіші вимоги висували до підрозділів морського флоту: третина їх особового складу мала бути комуністами і комсомольцями. У кадрових територіальних органах та військах ОДПУ прошарок партійців мав складати 19 %, у броньових частинах — близько 12 %, в інших — до 8 % (при цьому комуністами мали бути не менше 4 % «партійців», решту могли складати комсомольці)⁷.

Спостерігали автори дописів й за національним складом РСЧА. На 90 % армія складалася з представників слов'янських народів: 64 % становили росіяни, 22 % — українці, 4 % — білоруси. При цьому їх частка серед населення багатонаціонального СРСР становила 75,8%⁸. Таку ситуацію автори огляду пояснювали тим, що до ухвалення Закону 1925 р. чимало «народностей», що мешкали на теренах СРСР, взагалі не несли військової служби. Реформою було передбачено поступове притягнення до військової повинності тих «племен», які й за царських часів не служили в РІА (не російське населення Туркестану, Сибіру, Киргизії, півночі Європейської частини Росії, мусульманське населення Кавказу тощо). За реформою до несення військової повинності були залучені карели, буряти, азербайджанці, киргизи тощо. Аналітики ставлять під сумнів правильність цього рішення, оскільки, на їхню думку, виконати його було вкрай складно. На той час була відсутня військова література, навіть статuti, мовами народів СРСР, а серед командного складу ЧА не було осіб, які б володіли їх мовами.

Еміграційні аналітики звертають увагу й на вирішення національних проблем у збройних

силах, зокрема на формування національних військових підрозділів із населення, яке мешкало у прикордонній смузі (молдаван, білорусів, народів Середньої Азії). Із представників цих народів почали створювати невеликі добровольчі національні підрозділи, що формувалися за територіальним принципом. Цією системою не були охоплені лише народи Півночі: чуваші, марійці тощо. Великою проблемою стало забезпечення цих формувань командирськими та політичними кадрами, які мали не лише належати до цих національностей, а й володіти національними мовами. При підготовці національних командирських кадрів виникали труднощі щодо забезпечення їх підручниками, написаними мовами національних меншин, відсутністю військової термінології тощо. Враховуючи, що в середньоазійських республіках мова лише формувалася, а серед народів Кавказу було чимало племен, а відтак і окремих діалектів, що суттєво відрізнялися один від одного, було ухвалено рішення використовувати при управлінні та командуванні як російську, так і національні мови паралельно.

Українізація у військових формуваннях УСРР, як і білорусизація — в Білоруській СРР, на думку білоемігрантських аналітиків, були спричинені внутрішньою політикою СРСР, зокрема спробою повернути на бік радянської влади симпатії тих національностей, у середовищі яких ширилися «самостійницькі настрої».

Іншою причиною формування національних підрозділів, на їхню думку, була зовнішня політика СРСР, а саме бажання радянської влади створити передумови для поширення національних рухів у суміжних з СРСР державах. Таким чином, автори огляду натякають на зміну тактики щодо експорту революції у сусідні країни.

Формування військових підрозділів за національним принципом вони вважали помилковим, оскільки порушувався основний принцип єдності армії — єдиноначальності.

Окремі розділи аналітичних довідок присвячені організації різних родів військ РСЧА. Розглянувши організацію Червоної армії, військові аналітики дійшли висновків щодо високого відсотку територіальних (міліційних) частин; непропорційно великої, порівняно із західноєвропейськими арміями, кількості кавалерійських підрозділів (на 62 дивізії піхоти — 16 дивізій кавалерії, озброєних шашками, шаблями й піками, а також «тачанками» зі станковими кулеметами)⁹,

⁶ ЦДАГОУ. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 364 (Огляди стану Червоної армії на 1 січня 1926 і 15 січня 1928 р. (маш. прим. російською мовою). Арк. 10.

⁷ Там само.

⁸ Там само. Арк. 11.

⁹ Там само. Арк. 39.

недостатньої технічної оснащеності радянських військових частин, порівняно з західноєвропейськими арміями (основною зброєю ЧА залишалася гвинтівка), недостатньої кількості ручних кулеметів, артилерії (особливо важкої та гаубичної (проти літаків), повітряного флоту (у зв'язку із залежністю вітчизняного літакобудування від закордонних поставок моторів). Танкова галузь взагалі знаходилася у зародковому стані.

Аналітики вважали, що загальна побудова та комплектування армії не були розраховані на її маневреність. На їхню думку, великою помилкою щодо забезпечення боєздатності армії була й недооцінка важливості автотранспорту і, відповідно, будівництва автомобільних доріг уздовж західних кордонів держави.

У всіх оглядах є розділи, присвячені організації центрального апарату РСЧА та протиріч у його середовищі. Зокрема, в обстеженнях ретельно вписані біографії (аж до платні, яку отримували в молоді роки майбутні радянські військові командири) та наводяться характеристики членів РВР. Наприклад, про Г. Орджонікідзе написано, що він «людина великої волі й енергії, користується величезним авторитетом та впливом у партії». А ось С. Будьонного автори характеризують, як «фігуру барвисту й яскраву, проте ... цілковито нікчемну». Описавши ліфти у військовій кар'єрі С. Каменєва, колишнього командуючого збройними силами РСФРР, автори огляду роблять висновок, що йому, мабуть, «уже не судилося грати перші ролі»¹⁰.

Серед 12 членів вищої військової колегії СРСР — Револьюційної військової ради (РВР) — лише п'ятеро були професійними військовими (С. Каменєв, О. Єгоров, М. Тухачевський, С. Будьонний, П. Баранов), інші — партійні працівники.

Штаб РСЧА за своїми функціями був аналогічним до генеральних штабів європейських армій. Найбільший інтерес у військових аналітиків викликало шосте управління штабу, створене в 1925 р., з дослідження та використання досвіду ведення війн (у червні 1926 р. це управління буде реорганізоване в Науково-статутний відділ). Останнє не лише вивчало стратегію, тактику й техніку світової та громадянської війн, а й займалося розробкою статутів, нормативно-правових актів, сприяло військово-теоретичній підготовці командного складу ЧА тощо.

Автори оглядів звертають увагу на те, що при Штабі кожного з управлінь існував так званий технічний комітет, до складу якого входили військові спеціалісти — досвідчені офіцери, які свого часу закінчили Академію Генерального штабу: О. Блинов, А. Векман, Е. Панцержанський тощо.

Водночас, автори оглядів звертають увагу на те, що командний склад РСЧА, порівняно з роками громадянської війни, суттєво змінився, відбулася його «штучна пролетаризація». Внаслідок «чисток», проведених у першій половині 20-х рр., колишніх офіцерів РІА залишили лише у вищих штабах, центральних управліннях і військово-навчальних закладах. У 1926 р. більшість командного складу РСЧА становили молоді офіцери, які отримали військову освіту в радянських військових училищах (у 1925 р. — 90,5%).

Військові аналітики були не високої думки про фахову та технічну підготовку червоних командирів, які були не здатні оволодіти високим рівнем спеціальних технічних знань. При тому, що, незважаючи на проголошений «класовий принцип» добору кадрів, соціальне походження командного складу відрізнялося від армії загалом. Якщо в РСЧА селяни становили 83,7%, то серед командирів — 57%; відповідно робітники — 11% і 19,3%, інші прошарки (передусім, інтелігентські) по армії становили 5,3%, серед командирів — 23,7%¹¹. На флоті, де без відповідної технічної підготовки взагалі неможливо було виконувати безпосередні функції, співвідношення різних соціальних категорій суттєво відрізнялося від сухопутної армії. Робітники та селяни разом становили лише 46,5%, а інші — 53,5%. Цікавим є розклад й серед категорії «інші». Так, колишні дворяни становили 26,2%, міщани — 14,1%, 13,2% осіб не належали до певних станів. Та й відсоток колишніх офіцерів серед командного складу флоту дорівнював майже половині — 47,4%¹².

Багато місця в оглядах займає аналіз так званої політизації радянських збройних сил, оскільки, за словами начальника Політичного управління РСЧА А. Бубнова, саме «партійна організація є основною, головною та вирішальною з усіх організуючих сил армії»¹³.

За спостереженнями аналітиків, партійний прошарок серед командного складу РСЧА та політпрацівників швидко зростав: у 1924 р.

¹⁰ Там само. Арк. 22.

¹¹ Там само. Арк. 41.

¹² Там само. Арк. 42.

¹³ Там само. Арк. 93 Зв.

він становив у середньому 34%, наприкінці 1925 р. — 50%, у 1927 р. — 54,3%. Найбільшим був партійний прошарок серед командирів середньої ланки («обер-офіцерів»): у 1925 р. — 51%, у 1927 р. — 51,3%, командирів дивізій — 54,7%, командирів корпусів (генералів) — 85%. Найменше членів партії було серед начальників штабів усіх категорій — 31%, та офіцерів флоту: у 1926 р. — 20%, 1928 р. — 26% його командного складу¹⁴.

Служба в Ча та на флоті давала певний старт кар'єрного зростання в радянській бюрократичній ієрархії. Зокрема, червоноармійці-відпускники (ті, яких перевели «у запас») становили 54% голів сільрад і 68% волосних виконкомів¹⁵. Таким чином, вважали автори оглядів, у суспільстві культивувався престиж служби у радянських збройних силах.

При цьому, за спостереженнями аналітиків, військове керівництво було позбавлене можливості впливати на вище партійне керівництво держави, оскільки серед 63 членів ЦК ВКП(б) лише троє — А. Бубнов (очолював Політичне Управління Армії і Флоту), К. Ворошилов і Г. Орджонікідзе — входили й до вищого військового керівництва. З 43 кандидатів у члени ЦК лише двоє (К. Лашневич та Й. Уншлихт) були членами РВР. І лише один чиновник військового відомства — К. Ворошилов — входив до складу «верховного органу Компартії — Політбюро»¹⁶.

Особливістю побудови радянського військового відомства було поєднання в одному наркоматі управління армією, флотом і повітряними силами та всіх видів забезпечення. Своєрідним було й існування особливого керівного військово-політичного органу — Політичного управління.

Для погодження потреб оборони з цивільним апаратом і промисловістю в мирні часи в СРСР функціонував особливий центральний орган управління — Рада праці та оборони (РПО, СТО — рос.), яку очолював голова уряду — Раднарком — О. Риков. У підпорядкуванні РПО перебувало Управління військової промисловості, а до його складу входили й представники військового відомства. Це, на думку військових аналітиків, було позитивним моментом, оскільки

забезпечувало зв'язок між військовим відомством і військовою промисловістю.

Автори оглядів акцентують увагу на інституті політкомісарів: при кожному керівнику, від командира полку та вище перебував військовий комісар, який розділяв з командиром його права, обов'язки та відповідальність. Аналітики називають їх «партійними наглядачами», вважаючи, що з введенням таких посад в армії було започатковано двовладдя, що порушувало основний принцип функціонування будь-якої армії — єдиноначальності.

І лише наказом РВР СРСР від 11 березня 1925 р. комісари звільнялися від здійснення контролю за стройовою, адміністративною та господарською діяльністю командирів і начальників. За ними залишалися лише функції партійного та політичного керівництва й відповідальності на рівні з командиром за морально-політичний стан військового підрозділу¹⁷. Отже, в армію повернувся принцип єдиноначальності. Така складова реформи мала сприяти підвищенню боєздатності РСЧА, оскільки змінювалися взаємовідносини та підпорядкованість між командирським і політичним складом.

Водночас, на думку авторів оглядів, комісари були покликані займатися не лише «політичною обробкою» армії та підтримувати її бойовий дух, а й здійснювати пропаганду і агітацію серед населення противника з метою розкладання ворожої армії. Вони звертають увагу, що переважна більшість політкомісарів (майже 82%) не мала воєнного досвіду, відтак для РСЧА актуальним була так звана «воєнізація політскладу».

Воєнні трибунали та воєнну прокуратуру аналітики також відносили до політичного апарату армії, «щось на зразок державного контролю, проте з більш широкими повноваженнями». Вони вважали, що інститут військової прокуратури, наділений широкими повноваженнями, приніс в армію багато шкоди. До повноважень прокуратури входило не лише виявлення аморальних явищ в армії, а й нагляд над командним складом та розгляд і реагування на чисельні «доноси з місць» від червоноармійців, незадоволені діями своїх командирів. Їх скарги знаходили відповідний «відгук», чим підривався авторитет командирів. Отже, загалом правильна ідея щодо встановлення нагляду над правомірністю діяльності військової влади на практиці перетворилася на «потворну систему доносів і розшуку».

¹⁴ ЦДАГОУ. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 364 (Огляди стану Червоної армії на 1 січня 1926 і 15 січня 1928 р. (маш. прим. російською мовою). Арк. 91 Зв.

¹⁵ Там само. Арк. 95.

¹⁶ Там само. Арк. 28.

¹⁷ Там само. Арк. 43.

На місцях інколи справи доходили до того, що «комуністично-благодійні» прокурори вимагали від командирів попередньо переглядати їх накази перед оголошенням.

Таким чином, приходять висновку автори, пониження командного складу армії як з боку комісарів, так і з боку прокурорів, сприяли формуванню покоління командирів, не здатних приймати самостійні рішення й брати на себе відповідальність.

Підводячи підсумки щодо аналізу командного складу РСЧА, військові аналітики вказують загалом на його незадовільний стан. При цьому вони не бачать шляхів щодо покращення ситуації, оскільки, на їхню думку, всі недоліки з комплектування й виховання червоних командирів випливають із сутності тієї політики, яку проводила ВКП(б).

Розглядаючи ЧА як імовірного противника, військові емігрантські організації досліджували й тактику дій радянських військових частин в умовах можливих збройних зіткнень, зокрема нові методи оперативно-тактичної підготовки — проведення тематичних польових «малих ігор».

Цікавими є роздуми аналітиків щодо підготовки СРСР до війни в контексті визначення природи радянського устрою. Вони вважали, що СРСР є державою «антинаціональною» чи «анаціональною». Це означало, що радянське керівництво у майбутній війні робитиме ставку не на врахування сил противника (військова складова) та відданість державним інтересам населення країни-противника, а на класову солідарність, на підтримку СРСР з боку робітників і селян тієї країни, з якою будуть вестися бойові дії.

Висновки. Отже, огляди РСЧА, складені військовими аналітиками білоемігрантських організацій, є достатньо репрезентативними, аби реконструювати стан Червоної армії, сильні й слабкі місця в її побудові та військовому керівництві радянськими збройними силами, а також для дослідження особливостей проведення військової реформи середини 1920-х років.

Комплектування армії на міліційно-кадровій основі аналітики вважали правильним рішенням керівництва РСЧА, оскільки тривала військова підготовка при максимальному охопленні нею усіх осіб призовного віку з економічної точки зору для радянщини була неможливою. Позитивним моментом було й залучення до військової повинності представників усіх народів, які мешкали на території СРСР, хоча при цьому виникали серйозні проблеми з підготовкою командирів.

Проте формування національних військових підрозділів вважали помилковим, оскільки порушувався основний принцип єдності армії.

Автори вказують на технічну відсталість Червоної армії порівняно з тогочасними арміями великих західноєвропейських держав, її недостатню маневреність, що мало стати, на їхню думку, перешкодою для проведення успішних операцій у майбутній війні, де значне місце буде відведено саме технічній складовій.

Слабку військову й технічну підготовку червоних командирів автори оглядів пояснюють недостатньою базовою освітньою підготовкою більшості курсантів, яких відбирали за «класовим принципом», і які були просто неспроможні оволодіти високим рівнем військових технічних знань.

Незважаючи на значний партійний прошарок серед командирів вищої і середньої ланки, білоемігрантські аналітики вважали, що військові не відігравали суттєвої ролі у формуванні державної політики, оскільки військові чини становили мізерну частку серед вищого партійного керівництва.

Визнаючи необхідність існування в армії органів з контрольними функціями, військові аналітики досить критично ставилися до інститутів політкомісарів, воєнних трибуналів і воєнної прокуратури. Їхня діяльність не лише порушувала основний принцип єдиноначальства, а й підривала авторитет командного складу, що сприяло формуванню покоління червоних командирів, не здатних приймати самостійні рішення й брати на себе відповідальність.

Разом із тим, на їхню думку, радянський уряд, незважаючи на масовану військову підготовку, на той час не був готовий до війни. Стратегія радянського керівництва була незмінною — роздмухування всесвітнього революційного вибуху. Проте на той час переважали тверезі розрахунки, що ситуація у світі змінилася, і всередині держав-сусідів немає того революційного підйому, щоби сприяв перемозі СРСР. За відсутності сприятливих умов у державах-потенційних противників, лише нарощування військової могутності могло призвести до успіху у майбутній війні.

Чимало зауважень, спостережень і висновків, наведених в оглядах щодо характеристики РСЧА та її проблем, знайшли підтвердження з початком німецько-радянської війни. Водночас чисельні розрахунки, характеристики як окремих осіб вищого військового командування, так і певних категорій командного складу, аналіз озброєння

і спроможність військової промисловості задовольнити потреби збройних сил свідчать про досить високу ступінь обізнаності військових емігрантських організацій щодо процесів, що

відбувалися у військовому відомстві та армії. Все це дає підстави вважати досліджені архівні матеріали цінним історичним джерелом, і використовувати їх при вивченні радянських збройних сил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бондарь, О. М. (1996). Українізація та національні формування у військах УВО у 1922-1935 роках: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 — Історія України). Одеса, 160 с.

Гриневич, Л. В. (2003). До питання про характер модернізаційних процесів у радянських збройних силах 30-х років ХХ ст. Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. № 8, с. 303–311.

Гриневич, Л. В. Політика українізації і Червона армія (2003). (Ред. В. А. Смолій). «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. К.: Інститут історії України НАН України, с. 149–164.

Гриневич, Л. В. (2006). Динаміка національного кладу частин і з'єднань Української військової округи у міжвоєнний період. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. № 15, с. 350–364.

Дашкевич, Я. (за заг. ред.). (1996). Історія українського війська (1917–1995). Львів: Світ, 840 с.

Євсєєва, Т. (2018). Тилове ополчення як структурний підрозділ у державній системі примусової праці та інструмент організації повсякденного життя «позбавленців» УСРР (1920–1937 рр.). Український історичний журнал. № 5, с. 58–89.

Жарков, В. В. (2009). Реформирование Красной армии в 1920-е годы. Ярославский педагогический вестник. № 2 (59), с. 192–202.

Красная армия: лето 1929 года. Печатається по распоряжению генерала Кутепова. (1929). URL: <https://archive.org/details/krasnaiaarmii00kute> [дата зверн.: 27.09.2023].

Кузьмук, О. І. (за заг. ред.). (2001). Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, портрети. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 448 с.

Ляковська, С. П. (2020). Атрибуція текстів аналітичних оглядів радянських збройних сил (друга половина 20-х — початок 30-х років): до вивчення матеріалів Празького архіву. Краєзнавство. № 1, с. 91–102. DOI: <https://doi.org/10.15407/kraieznavstvo2020.01-04.091>.

Северінова, О. Б. (2021). Кадрове забезпечення Збройних Сил України: історико-правове дослідження (кінець ХІХ–ХХ ст.) (автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 — Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Харків, 44 с.

Сидоров, С. В. (за заг. ред.). (2018). Розвиток теорії воєнного мистецтва у міжвоєнний період (1919–1939): навчальний посібник. Колектив авторів. К.: НУОУ, 60 с.

Тичина, І. В. (2014). Історіографічний аналіз проблеми підготовки військових фахівців в Україні у 20–40 роках ХХ сторіччя. Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. № 5 (77), с. 124–130.

Шкаренков, Л. К. (1987). Агония белой эмиграции. М.: Мысль, 236 с.

Якимович, Б. З. (1996). Збройні сили України: Нарис історії. Львів: Просвіта, 360 с.

REFERENCES

Bondar, O. M. (1996). Ukrainizatsiia ta natsionalni formuvannia u viiskakh UVO u 1922–1935 rokakh [Ukrainization and national formations in the Ukrainian Armed Forces in 1922–1935]. (Candidate's thesis). Odesa, 160 s. [in Ukrainian].

Hrynevych, L. V. (2003). Do pytannia pro kharakter modernizatsiinykh protsesiv u radianskykh zbroinykh sylakh 30-kh rokiv XX st. [Regarding the nature of the modernization processes in the Soviet armed forces in the 1930s.]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. № 8, s. 303–311. [in Ukrainian].

Hrynevych, L. V. Polityka ukrainizatsii i Chervona armii (2003). [Ukrainization policy and the Red Army]. (Red. V. A. Smolii). «Ukrainizatsiia» 1920–30-kh rokiv: peredumovy, zdobutky, uroky. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 149–164. [in Ukrainian].

Hrynevych, L. V. (2006). Dynamika natsionalnoho kladu chastyn i ziednan Ukrainskoi viiskovoi okruhy u mizhvoiennyi period [Dynamics of the national treasury of units and units of the Ukrainian Military District in the interwar period]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. № 15, s. 350–364. [in Ukrainian].

Dashkevych, Ya. (za zah. red.). (1996). Istoriiia ukrainskoho viiska (1917–1995) [History of the Ukrainian Army (1917–1995)]. Lviv: Svit, 840 s. [in Ukrainian].

Yevsieieva, T. (2018). Tylove opolchennia yak strukturnyi pidrozdil u derzhavnii systemi prymusovoi pratsi ta instrument orhanizatsii povsiakdennoho zhyttia «pozbaventsiv» USRR(1920–1937 rr.) [The rear militia as a structural unit in the state system of forced labor and a tool for organizing the daily life of the «dispossessed» of the USSR (1920–1937)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5, s. 58–89. [in Ukrainian].

Zharkov, V. V. (2009). Reformirovanye Krasnoi armyy v 1920s [Reforming the Red Army in the 1920s.]. *Yaroslavskiy pedahohycheskyi vestnyk*. № 2 (59). s. 192–202. [in Russian].

Krasnaia armiya: leto 1929 hoda. Pechataetsia po raspriazheniyu generala Kutepova. (1929) [Red Army: summer of 1929. Seal by order of General Kutepov]. URL: <https://archive.org/details/krasnaiaarmiiali00kute> [Accessed: 27.09.2023]. [in Russian].

Kuzmuk, O.I. (za zah. red.). (2001). Viiskove budivnytstvo v Ukraini u KhKh stolitti: istorychni narys, portrety [Military construction in Ukraine in the 20th century: historical sketch, portraits]. Kyiv.: Vydavnychi Dim «In Yure», 448 s. [in Ukrainian].

Liaskovska, S. P. (2020). Atrybutsiia tekstiv analitychnykh ohliadiv radianskykh zbroinykh syl (druga polovyna 20-kh — pochatok 30-kh rokov): do vyvchennia materialiv Prazkoho arkhivu [Attribution of the texts of analytical reviews of the Soviet armed forces (the second half of the 20s — the beginning of the 30s): to the study of the materials of the Prague archive]. *Kraieznavstvo*. № 1, s. 91–102. DOI: <https://doi.org/10.15407/kraieznavstvo2020.01-04.091>. [in Ukrainian].

Severinova, O. B. (2021). Kadrove zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy: istorykopravove doslidzhennia (kinets XIX–XX st.) [Staffing of the Armed Forces of Ukraine: a historical-legal study (end of the 19th–20th centuries)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kharkiv, 44 s. [in Ukrainian].

Sydorov, S. V. (za zah. red.). (2018). Rozvytok teorii voiennoho mystetstva u mizhvoiennyi period (1919–1939): navchalnyi posibnyk [Development of the theory of military art in the interwar period (1919–1939): a study guide.]. K.: NUOU, 60 s. [in Ukrainian].

Tychyna, I. V. (2014). Istoriohrafichnyi analiz problemy pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv v Ukraini u 20–40 rokakh XX storichchia [Historiographic analysis of the problem of training military specialists in Ukraine in the 20s-40s of the 20th century]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*. № 5 (77), s. 124–130. [in Ukrainian].

Shkarenkov, L. K. (1987). Agoniya beloy emigratsii [The agony of white emigration]. M.: Mysl', 236 s. [in Russian].

Yakymovych, B. Z. (1996). Zbroini syly Ukrainy: Narys istorii [Armed Forces of Ukraine: An Outline of History]. Lviv: Prosvita, 360 s. [in Ukrainian].

Svitlana LIASKOVSKA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),

Associate Professor,

National Academy of Security Service of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1394-6394>

**«THE FUTURE WAR REQUIRES NOT IMPROVISATION,
BUT PRIOR PREPARATION...»:
THE REFORM OF THE RED ARMY IN THE 1920S THROUGH
THE EYES OF WHITE EMIGRATION MILITARY ANALYSTS**

The article examines the transformations of the military organization introduced by the state leadership in the mid-1920s through the lens of analysts of military organizations of white emigration, namely on the basis of reviews and explanatory notes to them, which are included in the materials of the so-called Prague archive and are stored in the funds of the Central State Archive public associations and Ukrainians. The use of these historical sources complements information about the Workers' and Peasants' Red Army after its reform in the 20s of the 20th century, new approaches to their staffing and the feasibility of innovations, as well as the

armament of various types of troops, the training of officer personnel and the influence of the “class principle” of selection personnel for professionalism and responsibility for decision-making by the team; relations within the high military command and its possible influence on the country’s party leadership; features of Soviet policy, in particular, Ukrainization, in a military environment, etc. The characteristics given by White emigrant analysts to some representatives of the higher military command seem interesting. According to military analysts, an important place for the combat capability of the army is the affirmation of the principle of unity, which was violated with the introduction of the institute of political commissars and the granting of broad powers to military tribunals and the military prosecutor’s office. The authors of the reviews not only analyze, but also compare the Red Army with the Russian Imperial Army of the First World War, with the then armies of the great European powers. The uniqueness of the archival materials proposed for consideration will allow a more critical approach to the problem of researching the state of the Soviet armed forces, as they are analyzed by potential opponents of the Soviet government from the point of view of a possible military clash with this army. Therefore, the reviews, based on the study of military training materials, analyze new methods of operational and tactical training — conducting thematic field «small games», as well as the use of propaganda influences, in particular, class solidarity, on the population of the enemy country.

The study of these documents also gives an opportunity to get an idea of the effectiveness of intelligence structures of white emigrant organizations, the degree of their penetration into Soviet military institutions.

Keywords: *white emigration, foreign military organizations, Red Army, completing, rear militia, political composition.*